

Ольга Ніколаєнко

ПОЛЬСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ ВЗАЄМОДОПОМОГИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В історії жіночого руху важливою є проблема формування свідомого жіноцтва, яке стало організатором і активним діячем громадського життя. Процеси жіночої емансипації, безсумнівно, зумовлені багатьма причинами. Жіночі організації взаємодопомоги, зародившись у 60-х роках XIX ст. під впливом ідей ліберального фемінізму, стали потужним фактором становлення жіночої самосвідомості, прикладом солідарності, відстоювання інтересів жінок як окремої соціальної групи.

Проблема жіночого руху на Наддніпрянщині достатньо опрацьована в історіографії¹. Однак не висвітлено у дослідженнях функціонування національних жіночих організацій, зокрема, спільнот взаємодопомоги.

У XIX ст. поляки склали вагомий частку населення Правобережної України, передусім великих міст – Києва, Харкова, Одеси. У цій статті проаналізовано діяльність та особливості програмових засад польських жіночих організацій взаємодопомоги, їх роль в історії жіночого руху.

Центром європейського жіночого руху в XIX ст. стала Велика Британія, де швидкий промисловий розвиток зумовив потребу у жіночій праці. Жіноцтво відчувало несправедливість в оплаті праці, вони не були членами профспілок, що стало передумовою боротьби за трудові права і створення жіночих професійних організацій взаємодопомоги². Ідеологічними гаслами руху взаємодопомоги стали ідеї ліберального фемінізму, проголошені у творі Дж.-Ст. Мілля “Поневолення жінки”, де розвінчано суспільні стереотипи щодо природного покликання статей і з’ясовано культурні та структурні передумови нерівності жінок і чоловіків.

У другій половині XIX ст. жінки почали опановувати робітничі професії, стали виникати організації взаємодопомоги і в Російській імперії. Як слушно зауважують дослідники жіночого руху, передумовою формування жіночих організацій взаємодопомоги в імперії були товариства благодійного спрямування, які підтримувала Церква й держава³. Участь у благодійній діяльності не могла не позначитися на

¹ *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хомяк. – Київ, 1995; *Смоляр Л.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії / Л. Смоляр. – Одеса, 1998 – 408 с.

² *Крыкова И.* Феминистское движение “первой волны”: особенности идеологии и организации / И. Крыкова // Вестник ТГУ. – Тверь, 2009. – Вып. 7 (75). – С. 151–158.

³ *Смоляр Л.* Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії. – С. 146; *Пиетров-Эннер Б.* “Новые люди”

усвідомленні жінками свого нерівноправного становища в суспільстві. Прагнення захистити інтереси жіноцтва і надати посильну допомогу товаришкам зумовило створення різноманітних спілок, артілей, союзів.

З середини ХІХ ст. благодійність трактували як допомогу у прагненні чесно заробити собі на життя. Жіноцтво не хотіло отримувати милостиню, а прагнуло досягти рівних прав для забезпечення своїх потреб⁴.

Л. Смоляр виділяє два основних етапи в русі самодопомоги жінок. Перший у середині ХІХ ст. ініційований заможними жінками, які, засвоївши передові ідеї, намагались допомогти іншим у працевлаштуванні. Такі об'єднання виникали стихійно та діяли протягом короткого часу⁵.

Вже з кінця 60-х років ХІХ ст. товариства взаємодопомоги сформулювали чітко мету та засади функціонування, відбулися зміни у кількісній та соціальній структурі. Ініціаторами створення громадських об'єднань стали жінки незаможні, які в пореформений період шукали роботи в містах. Вони прагнули не стільки самореалізації, скільки постійного заробітку, забезпечення житлом тощо. Приплив нових членкинь із середніх та бідних прошарків суспільства окреслив нові цілі і завдання товариств, сприяючи демократизації жіночого руху.

Товариства взаємодопомоги, благодійності, трудової допомоги та інші почали виникати у великих містах України – Києві, Харкові, Одесі. Вони об'єднували жінок за професійною ознакою – товариства акушерок, вчительок, швачок та ін. Найважливіші напрямки діяльності товариств: пошук працевлаштування, дешевого житла та харчування, організація додаткового навчання, влаштування дитячих садків, фінансова допомога зі спільної каси тощо.

Національність учасниць жіночих організацій взаємодопомоги не була важливим чинником їхньої діяльності. Прикладом взаємодії жінок різних національностей може слугувати створене в 1906 р. у Києві Товариство взаємної допомоги працюючих жінок. Засновницями цієї організації стали полячки, росіянки, українки. Товариство мало на меті поліпшення матеріального становища своїх членів, організувало юридичну консультацію, дитячий садок, комерційні курси⁶.

Польські жінки Наддніпрянщини брали активну участь в поліетнічних організаціях взаємодопомоги.

Польські жіночі організації взаємодопомоги часто діяли під патронатом Римокатолицької церкви. У 1891 р. Папа Римський Леон ХІІІ навіть видав енцикліку, у якій закликав до плекання національно-християнських цінностей і об'єднань на противагу соціалістичним, феміністичним ідеологіям, поширення яких викликало стурбованість

России. Развитие женского движения от истоков до Октябрьской революции / Б. Пиетров-Эннкер. – Москва, 2005. – С. 264.

⁴ Пушкарева Н. У истоков русского феминизма: сходства и отличия России и Запада / Н. Пушкарева // Российские женщины и европейская культура: материалы 5 конференции, посвященные теории и истории женского движения. – СПб, 2001. – С. 83.

⁵ Смоляр Л. Минувле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії. – С. 144.

⁶ Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939. – С. 70.

Церкви. Перше товариство католицьких служниць імені св. Зіти (*Stowarzyszenie Sluz Katolickich p.w. sw. Zity*) виникло у 1897 р. у Кракові. У прислузі працювало чи не найбільше жінок. Для них виходила і преса (“*Przyjaciel Sluz*”, “*Pracownice katolickie*”, “*Pracownice Polskie*”), що зчасти була для них єдиним підручником. Але проголошені виданнями ідеї були консервативними й анахронічними⁷.

Пізніше виникли жіночі організації взаємодопомоги, які організували бюро посередництва праці та юридичних порад, різноманітні курси, магазини дешевого одягу, медикаментів і дешеві їдальні, недільні школи тощо. Вплив таких організацій на формування активного жіноцтва був відчутним.

У 1895 р. засновано жіночу організацію – “*Stowarzyszenie zjednoczonych ziemianek*”⁸. Засновницею товариства стала М. Кленевська, вона запропонувала заможним жінкам займатися благодійництвом. Пізніше численні товариства розгорнули активну діяльність у сільській місцевості, прагнучи змінити становище своїх “молодших сестер” – так вони називали селянок. Члени цього товариства їздили по селах, читали лекції з медицини та гігієни, ведення господарства, організували курси шиття, крою, прання і прасування. У 1906 р. товариство придбало ділянку у Мірославіцах, де організовано школу для селянок, які вивчали бухгалтерію, отримували загальні знання з біології, історії, географії⁹.

Деякі організації, які здійснювали функції опіки і контролю, а також допомагали згуртувати робітниць, не прагнули їхньої емансипації, а тільки допомагали пристосовуватися до конкретних умов життя. Діяльність жінок з “вищих кіл” таки полегшувала життя багатьох жінок, однак не мала перспективи.

Польський жіночий рух взаємодопомоги вирізнявся активністю у містах південно-західних губерній, де проживала значна кількість польського населення. Більшість полячок – 37,6 % працювало хатніми робітницями, тому створення товариств взаємодопомоги було актуальним¹⁰.

Наприкінці XIX ст. в українських губерніях Російської імперії популярною була ідеологія варшавського позитивізму та “органічної праці”, яка передбачала згуртування суспільства на підставі взаємодопомоги. Відкриття початкових шкіл для сільських дітей, надання робочих місць співвітчизникам, допомога студентам та неможливім у свідомості поляків мали патріотичний характер¹¹.

⁷ *Franke J.* Polska prasa kobieca w latach 1820–1918. W kregu ofiary i poswiecenia / *J. Franke.* – Warszawa, 1999. – S. 263–302.

⁸ Лише 1907 р. товариство змогло легалізувати свою діяльність.

⁹ *Kostrzewska E.* Aktywnosc organizacyjna ziemianek w Krolestwie polskim na poczatku XX wieku / *E. Kostrzewska* // *Dzialaczki spoleczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie sie kobiet na ziemiach polskich do 1918 roku* (na tle porownawczym). – Warszawa, 2008. – S. 389–407.

¹⁰ *Николаєнко О.* Занятость польских женщин юго-западных губерний Российской империи в общественном производстве в конце XIX – начале XX вв. / *О. Николаєнко* // *Женщины в российском обществе.* – Иваново, 2010. – № 4. – С. 32–40.

¹¹ *Николаєнко О.* “Органічна праця” на українських землях Російської імперії в 30-90-х рр. XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України / *О. Николаєнко.* – Харків, 2006. – С. 146–147.

Жіноче питання, на думку позитивістів, можна було вирішити активним залученням жінок до громадського життя, внівши зміни у систему виховання, надавши право жінкам на отримання певних професій. Повість Е. Ожешко “Марта” висвітлювала становище жінки у тогочасному суспільстві, закликаючи до прогресивних змін. Товариства взаємодопомоги, як організації свідомих громадянок, відповідали ліберальним ідеям позитивістів. До того ж ці польські товариства, діяли легально. На відміну від офіційних благодійних організацій чи товариств для розваги, до яких входили заможна верхівка й інтелігенція, такі об’єднання залучали у свої лави жінок з низів суспільства, що стало прикладом національної солідарності.

У 1907 р. в Житомирі створено Товариство християнської жіночої прислуги св. Зіти. Товариство повинно було сприяти пошуку роботи для прислуги, влаштуувати для безробітних притулки і організувати безкоштовне бюро пошуку місця праці, підтримувати працівників у випадку неналежної оплати.

У Статуті організації зазначено, що передусім треба виховувати у служниць набожність, працелюбство і ощадність, християнську любов до ближнього, відповідальне виконання своїх обов’язків¹².

Засновницями організації були не жінки-працівниці, а жінки-роботодавці. Тому й цілі організації були швидше попитом, ніж фактичною допомогою трудівницям. Останнє завдання, ймовірно, турбувало засновниць, які потребували слухняної та працелюбної робочої сили.

Культуролог-антрополог М. Цимбаліст-Росальдо зазначала, що таке “біло-сніжне чисте” товариство, яке відрізняється від оточуючого “брудного та нечисто-плотного” світу, може бути “основою для жіночої солідарності”¹³.

У 1907 р. в Житомирі створено Християнське католицьке товариство працюючих жінок “Дзвигня”. З метою інтелектуального і морального розвитку своїх членів товариство, як було зазначено в Статуті, планувало влаштуувати публічні лекції, читання, створити бібліотеку, каси взаємодопомоги, відкрити майстерні та сприяти професійній освіті. Члени товариства могли також створювати кооперативні підприємства, літні колонії¹⁴.

Мета товариства полягала не тільки в практичній допомозі жінкам, які заробляли собі на життя. Заслуговує на увагу і таке завдання товариства, як “розвивати почуття солідарності” співробітниць, залучаючи їх до громадського життя, влаштувуючи різноманітні вечори. Також товариство прагнуло “спостерігати за справедливим розподілом праці і оплати”, покращувати умови життя своїх членів¹⁵.

¹² Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1, 9.

¹³ Цимбаліст-Росальдо М. Жінки, культура, суспільство / М. Цимбаліст-Росальдо // Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / [під. ред. Л. Гентош, О. Кісь]. – Львів, 2003. – С. 128.

¹⁴ ДАЖО – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 14; Білобровець О. Діяльність польських організацій на Житомирщині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. / О. Білобровець // Українська полоністика. – Житомир, 2004. – Вип. 1. – С. 34.

¹⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Київ. – Ф. 442. – Оп. 632. – Спр. 647. – Ч. II. – Арк. 44.

Ініціаторами створення організації були дворянки та міщанки Житомира. Можливо, назва товариства та акцент на слові “християнське” свідчили про непричетність організації до різних політичних рухів. Для консервативно налаштованої польської громади така назва асоціювалася з традиційними жіночими цінностями, зокрема релігійністю.

Достатньо гнучким було і питання внесків у товаристві “Дзвигня”. Вступний внесок – 51 коп., а щомісячний – 25 коп. Для тих жінок, які мали дохід менше 15 крб. на місяць, він становив 15 коп. У товаристві св. Зіти: вступний внесок – 71 коп., щомісячний – 15 коп.

Польський соціолог П. Штомпка зауважив, що асоціації, які об’єднують людей за релігійною або етнічною ознакою, прискорюють мобілізацію і залучення нових осіб і груп у соціальні рухи¹⁶.

У 1908 р. в Кам’янці-Подільському засноване товариство жінок католичок “Праця”. Це також була і благодійно-просвітницька організація. Саме членкині цього товариства відкрили в місті кравецьку школу для сорока дівчаток католицького віросповідання, збирали кошти на відкриття притулку і садочку. Керівник організації М. Дунін-Борковська організовувала різноманітні культурні заходи. Зокрема у 1908 р. влаштовано виставку виробів народних промислів, зібрану на Поділлі та Бессарабії (350 експонатів)¹⁷.

Отже, в південно-західних губерніях Російської імперії організації взаємодопомоги польських жінок функціонували за сприяння Римо-католицької церкви. Деякі ставили собі за мету виховати “дисциплінованих” робітниць, а також діяли організації рівноправних трудівниць, які прагнули об’єднання з метою поліпшення становища жінок. Однією з особливостей таких спільнот є їхні просвітницькі цілі, що розширює діяльність організації за межі побутових реалій у площину духовно-інтелектуальну.

Польські жінки виявляли громадську активність і в інших регіонах. В Одесі, наприклад, теж проживало багато поляків (дворянство, робітники, інтелігенція, студентство тощо). У 1911 р. за сприяння ксьондза Вл. Потоцького та багатого дворянина В. Шеміота організовано Одеське товариство католицької жіночої прислуги імені св. Зіти. Товариство займалося пошуком роботи для тих, хто її потребував, дбало про лікування хворих членів або надання безкоштовної допомоги, влаштовувало у притулки старих або немічних, поширювало книжки на морально-релігійну тематику¹⁸. Товариство планувало організувати взірцеву кухню та пральню з метою удосконалення навичок жінок.

Членкинею товариства могла стати будь-яка мешканка Одеси, яка працювала у прислугі не менше року та за умови сплати внесків 25 коп. у місяць (3 крб. на рік). Жінкам не тільки надавали інформаційну допомогу. Ті, хто шукав праці, могли оселитися у притулку, організованому В. Шеміотом з січня 1912 р. У притулку

¹⁶ Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – Москва, 1996. – С. 251.

¹⁷ Epsztejn T. Mecenat polskiego ziemiaństwa Wołynia, Podola i Ukrainy w latach 1864–1914 / T. Epsztejn // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w latach 1772–1999. – Warszawa, 1999. – S. 195.

¹⁸ Kalendarz Domu Polskiego w Odessie. – Odessa, 1912. – S. 186.

жінки проживали і отримували дворазове харчування безкоштовно. У 1913 р. притулком скористалось 77 жінок. Тривалий час секретаркою та членом Правління була С. Гардецька, яка сумлінно виконувала свої обов'язки навіть у святкові дні.

У звіті про діяльність товариства за 1913 та 1914 рр. зазначено, що заяв стосовно пошуку роботи було подано 401 і 319 заяв від працевлаштувачів, а працевлаштовано 74 жінки (18,4 %) ¹⁹. У 1914 р. до товариства звернулося 418 жінок і 262 працевлаштувачів, влаштовано на роботу 110 жінок (26,3 %) ²⁰.

На жаль, архівні справи зі списками жінок, які зверталися у товариство за допомогою, не збереглися. Але відомо, що товариство тісно взаємодіяло з католицьким товариством добротності, а також об'єднувало переважно польських жінок. Очолювали товариство настоятелі католицького костелу Одеси – спочатку В. Потоцький, а згодом – Й. Шейнер.

У цей період у місті вже діяло декілька товариств взаємодопомоги – повивальних бабок, виховательок і вчительок, працюючих жінок, однак товариство св. Зіти знаходить серед них своє місце ²¹. Дослідниця Л. Смоляр стверджує, що товариства взаємодопомоги відповідали ідеологічним гаслам жіночого руху щодо застосування власних здібностей та права на працю і мали певні особливості.

На Лівобережжі не було створено організацій взаємодопомоги польських жінок, очевидно, це можна пояснити меншою кількістю польського населення, що проживало на цих теренах.

Польський жіночий рух взаємодопомоги зумовлений багатьма соціально-економічними та політичними причинами. Модернізація економіки та широке залучення жінок до виробництва посилило їх роль у суспільстві, однак суттєво не змінило їхнє становище. Це протиріччя і поширення ідей ліберального фемінізму вплинуло на створення і діяльність різноманітних товариств взаємодопомоги працюючих жінок. Влаштуванням спільного виробництва, пошуком роботи, організацією дешевих їдалень та житла передусім займалися ці жіночі організації.

Польський жіночий рух взаємодопомоги не був цілісним: діяли жіночі товариства із рівноправними членкинями взаємної підтримки і організації опіки, які засновували жінки із заможних кіл.

Важливу роль у поширенні руху взаємодопомоги відіграла Римо-католицька церква. Благодійництво, фінансова допомога, авторитет і організаційний досвід Церкви допомагали в організації жіночих товариств.

Однак товариства, що діяли під патронатом Церкви, не домоглися рівноправності жіноцтва, не стали дієвими учасниками суспільного життя. Консервативні ідеї таких організацій гальмували розвиток жіночого руху. Реальна допомога організованих спільнот, що мала важливе значення для членів товариств, не стала передумовою для боротьби з дискримінаційним становищем жінок на ринку праці. Участь у русі взаємодопомоги, без сумніву, збагачувала польських жінок досвідом колективних дій у відстоюванні своїх інтересів, поліпшувала умови життя і праці.

¹⁹ Kalendarz Domu Polskiego w Odesie. – Odessa, 1915. – S. 80.

²⁰ Kalendarz Domu Polskiego w Odesie. – Odessa, 1916. – S. 61.

²¹ Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії. – С. 144.